

Głowacka-Maksymiuk, Urszula

Zarządy Żandarmerii w gubernii siedleckiej [historia, typ kancelarii, wartość źródłowa akt]

Szkice Podlaskie 9, 141-150

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Urszula Głowacka-Maksymiuk
 Archiwum Państwowe w Siedlcach

*Zarządy Żandarmerii w guberni siedleckiej
 [historia, typ kancelarii, wartość źródłowa akt]*

W okresie represji popowstaniowych rząd carski przeprowadził reorganizację całego systemu administracyjnego wg wzorów rosyjskich, tworząc też nowe urzędy w celu ściślejszego zespolenia ziem polskich z imperium oraz zdławienia polskiej myśli o niepodległości. Ważkim czynnikiem w tym programie miały być urzędy żandarmerii, zorganizowane na nowych zasadach na mocy dekretu z dn. 5/17 października 1866 r¹.

Żandarmerię podzielono na komendy gubernialne i powiatowe podlegające Warszawskiemu Okręgowi Żandarmów bez żadnej zależności od postronnych władz. W każdej guberni utworzono jeden Gubernialny Zarząd Żandarmerii oraz kilka Powiatowych Zarządów (zwykle jeden dla kilku powiatów).

Na mocy ww. dekretu powołano do życia między innymi Siedlecki Gubernialny Zarząd Żandarmerii (Siedleckoe Gubernskoe Żandarmskoe Uprawlenije) oraz Powiatowe Zarządy Żandarmerii, a więc:

- 1) Zarząd Żandarmerii na powiaty: siedlecki, węgrowski i sokołowski (Żandarmskoe Uprawlenije Siedleckogo, Wegravskogo i Sokołovskogo uëzdov)
- 2) Zarząd Żandarmerii na powiaty: bialski, konstantynowski (Żandarmskoe Uprawlenije Bjalskogo i Konstantynovskogo Uëzdov)
- 3) Zarząd Żandarmerii na powiaty: łukowski i garwoliński (Żandarmskoe Uprawlenije Lukavskogo i Garwolinskogo Uëzdov)
- 4) Zarząd Żandarmerii na powiaty: radzyński i włodawski (Żandarmskoe Uprawlenije Radinskogo i Wlodavskogo Uëzdov)²

W 1895 r. Zarząd Żandarmerii na powiaty radzyński i włodawski został zlikwidowany a powiat włodawski dołączony do Zarządu Żandarmerii na powiat bialski i konstantynowski. Powstał wówczas Zarząd Żandarmerii na powiaty: bialski, konstantynowski i włodawski³. Powiat radzyński przy-

¹ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 62, Warszawa 1867, s. 145

² *Pamiętna Książka Siedleckiej Gubernii za god 1877, Siedlce 1878*, s. 113.

³ Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej APS), Akta Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii, sygn. 2.

dzielono do Zarządu Żandarmerii na powiaty łukowski i garwoliński, tworząc Zarząd Żandarmerii na powiaty: łukowski, radzyński i garwoliński.

W 1912 r. w chwili tworzenia guberni chełmskiej od Zarządu Żandarmerii na powiat biański, konstantynowski i włodawski oderwano powiat konstantynowski⁴. Powiat ten pozostawał jednak de facto w zawiadywaniu Zarządu Żandarmerii na powiat biański i włodawski⁵.

W 1914 roku przestał istnieć Zarząd Żandarmerii na powiaty: biański, konstantynowski i włodawski, bowiem rząd carski po wydzieleniu Chełmszczyzny utworzył Chełmski Gubernialny Zarząd Żandarmerii a dla powiatu biańskiego, konstantynowskiego i włodawskiego utworzono Urząd Pomocnika Naczelnika Chełmskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii⁶.

Poza tym nie notuje się żadnych zmian organizacyjnych w strukturze zarządów żandarmerii guberni siedleckiej.

Pierwszym naczelnikiem Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii był pułkownik Iwan Żyżniewski. Naczelnikiem Zarządu Żandarmerii na powiaty: siedlecki, węgrowski i sokołowski - kapitan Skorogoworow, naczelnikiem Zarządu na powiaty: biański i konstantynowski - major Konstanty Chartukariia, naczelnikiem Zarządu Żandarmerii na powiaty: łukowski i garwoliński - major Piotr Bek. Stanowisko naczelnika Zarządu Żandarmerii na powiaty: radzyński i włodawski było początkowo nie obsadzone. W roku 1880 objął je rotmistrz Sergiej Żmijew⁷. Naczelnicy Żandarmerii kilka razy na rok objeżdżali podległy sobie teren i z objazdów tych składali sprawozdania swoim władzom zwierzchnim. Ponadto Zarządy Żandarmerii składały okresowe sprawozdania ze swej działalności.

Schemat organizacyjny Zarządów Żandarmerii przedstawiał się następująco:

Na czele hierarchii Zarządów stał Siedlecki Gubernialny Zarząd Żandarmerii. Podlegały mu zarządy powiatowe a te z kolei były zwierzchnością dla żandarmskich uczastków funkcjonujących w Siedlcach, Sokołowie, Włodawie, Janowie, Parczewie⁸, Węgrowie, Białej, Konstantynowie, Łukowie, Radzyniu i Garwolinie⁹.

Dodać jeszcze należy, że żandarmeria działała też za pomocą szeroko rozbudowanej i dobrze zakonspirowanej sieci agentów.

⁴ Józef Mikulski, *Powiat Siedlecki. Ziemia, Wody, Człowiek* [w:] *Powiat siedlecki*, praca zbiorowa pod red. Cz. Górskiego, Siedlce 1935, s. 65.

⁵ Świadczą o tym akta Zarządu Żandarmerii na pow. biański, konstantynowski i włodawski a także akta Żandarmskiego uczastka w Janowie.

⁶ Świadczą o tym zachowane akta „Pomocnika Naczelnika Chełmskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii”.

⁷ *Pamiętna Książka Siedleckiej Gubernii za god 1877...*, s. 113.

⁸ Tamże, s. 117.

⁹ Istnienie wymienionych uczastków stwierdza się na podstawie zachowanych fragmentów ich zespołów.

W strukturze organizacyjnej Gubernialnego Zarządu Żandarmerii jak również i zarządów powiatowych wyodrębnione zostały dwa wydziały.

Wydział I prowadził sprawę przestępstw administracyjnych oraz sprawy przestępstw politycznych jak: grabież, zabójstwa, pobicia, uwłaczanie czci. Ponadto wydział ten prowadził nadzór nad osobami bądź to zwolnionymi z aresztu, bądź podejrzanymi o działalność przestępczą oraz wydawał świadectwa prawomyślności.

Wydział II zajmował się sprawami: natury politycznej, kolportażu nielegalnej literatury, nadzoru nad działalnością partii, organizacji i związków. Słowem miał pieczę nad politycznymi nastrojami w społeczeństwie.

Prawa i obowiązki żandarmerii określiła instrukcja z dn. 31 grudnia 1866 r. według której, „żandarmeria ustanowiona jest dla ochraniać pomysłności i spokojności mieszkańców wszystkich stanów, tudzież przestrzegania nienaruszania praw i wymierzania przez wszystkie władze ścisłej sprawiedliwości, z tego powodu oficerowie żandarmerii winni pilnować niedopuszczania nadużyć i czynów nieprawych we wszystkich bez wyjątku gałęziach administracji i we wszystkich stanach z wyjątkiem spraw oddanych do rozpatrzenia przez władze sądowe, winni bronić obywateli od naruszania ich przez jakąkolwiek władzę, ochraniać społeczeństwo od szkodliwego wpływu ludzi źle myślących i od przewagi osób mających złe zamiary i usiłujących zakłócić spokojność publiczną i bezpieczeństwo kraju. Prócz tego oficerowie żandarmerii winni pilnować pojawiania się emisariuszów, mieć nadzór nad monopolistami, przekupniami żywności i w razie dostrzeżonych nadużyć pociągnąć winnych do odpowiedzialności, pilnować obrotu funduszków zebranych na cele przez rząd dozwolone, w razie potrzeby mogą udawać się w celu rozmówienia się do osób znajdujących się: a) w więzieniach, aresztach, zakładach poprawczych, prywatnych i publicznych, b) w zakładach dobroczynnych i szpitalach, c) w warsztatach skarbowych, prywatnych i publicznych, d) na fabrykach i innych zakładach. Mogą nawet w razie potrzeby wzywać do siebie, w celu otrzymania objaśnień osoby prywatnej. Oficerowie Żandarmerii po otrzymaniu wiadomości o jakimś bezprawiu, winni się starać albo sami o usunięcie złego albo donieść o tym władzy i swojej zwierzchności. W razie potrzeby mogą wzywać pomocy władz cywilnych i wojskowych. W celu zaś wykrycia nadużyć mogą oprócz rozjazdów terenowych udawać się na objazd powierzonych im nadzorowi terenów w innym czasie. Mogą także z własnego uznania znajdować się przy prowadzeniu śledztw, które będą uważali za szczególnie ważne a także asystować przy śledztwach”¹⁰.

„Mocą *Najwyższego Rozkazu* z dn. 22. II. 1878 r. osoby należące do składu korpusu żandarmów w razie napotkania przez nich w wykonywaniu

¹⁰ *Dziennik Warszawski*, 1866, nr 29

obowiązków zbrojnego oporu mają być uważani na równi z sztyldwachami¹¹.

Uchwała Komitetu do Spraw Królestwa Polskiego z 10. X. 1879 r. określiła wypadki, w których żandarmeria upoważniona jest do użycia broni¹². Pozostałość aktowa wskazuje na wypełnianie zadań wynikających z wyżej przytoczonej instrukcji, a nawet na szerszy zasięg tych zadań.

Tak zorganizowane zarządy żandarmerii prowadziły swą działalność do roku 1915, tj. do chwili ustąpienia władz carskich z naszych terenów.

Akta Zarządów Żandarmerii zostały zarchiwizowane w 1915 r. i wraz z ustępującymi władzami carskimi ewakuowane do Moskwy. Po rewolucji 1917 r. akta znalazły się w Głównym Archiwum, następnie po reorganizacji systemu archiwów dekretem z r. 1921, omawiane tu akta zostały przekazane do Moskiewskiego Centralnego Archiwum do Sekcji Politycznej. Tu akta zewidencjonowano i zabezpieczono przed zniszczeniem, dając bardzo zniszczonym aktom nowe obwoluty. W 1964 r. powyższe akta zostały rewindykowane do Polski i złożone w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Po utworzeniu w lipcu 1964 r. w Siedlcach Oddziału Terenowego ww. Archiwum akta zostały przekazane do tegoż archiwum. Prace porządkowe nad nimi rozpoczęto w styczniu a zakończono w listopadzie 1965 r.

Charakterystyka archiwalna zespołu aktowego

Tytuł zespołów:

Dla akt Gubernialnego Zarządu Żandarmerii, który w oryginale brzmi: Siedleckoe Gubernskoë Żandarmskoë Upravlenie przyjęto tytuł - Siedlecki Gubernialny Zarząd Żandarmerii. Tytuły zespołów akt zarządów powiatowych tłumaczone dosłownie brzmią:

Zarząd Żandarmerii na powiaty: siedlecki, węgrowski i sokołowski,

Zarząd Żandarmerii na powiaty: bialski, konstantynowski i włodawski,

Zarząd Żandarmerii na powiaty: łukowski, radzyński i garwoliński.

Zespoły te dla ułatwienia postanowiono nazwać:

Siedlecki Powiatowy Zarząd Żandarmerii

Bialski Powiatowy Zarząd Żandarmerii

Łukowski Powiatowy Zarząd Żandarmerii

Za kryterium wyboru takiego tytułu zespołu posłużyły siedziby powiatowych zarządów żandarmerii, którymi były Siedlce, Biała i Łuków. Tytuł taki nie traci wiele na ścisłości a staje się łatwiejszy w użyciu.

¹¹ Tamże.

¹² Zbiór Praw, 1876, nr 223.

Granice chronologiczne

Granice chronologiczne zespołu aktowego są rozbieżne z granicami chronologicznymi urzędów. Zespoły Żandarmerii zostały zorganizowane w 1867 r. ale ich spuścizna aktowa pochodzi z lat późniejszych. Tak więc pierwsza zachowanateczka akt Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii pochodzi z roku 1876, a więc za granice chronologiczne tego zespołu przyjmuje się lata 1876–1914.

Granice chronologiczne Siedleckiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii zamykają się w latach 1900–1915, a granice chronologiczne Łukowskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii przypadają na lata 1898–1915. Zespół akt Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii pochodzi z lat 1893–1914. Z akt istniejącego w latach 1867–1895 Zarządu Żandarmerii powiaty radzyński i włodawski zachowała się jedna teczka z 1895 r. dotycząca likwidacji tego zarządu i włączenia powiatu włodawskiego do Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii, a powiatu radzyńskiego do Łukowskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii. Nie wiadomo jaki los spotkał wytworzone przez ten zarząd akta, gdyby drogą sukcesji przeszły bądź to do Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii, bądź do Łukowskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii, to zachowałyby się ich choćby ślad przy zespołach tych zarządów, tymczasem poza ww. teczką (którą włączono do Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii) nie ma żadnych akt tego blisko 30 lat istniejącego zarządu.

Granice terytorialne

Granice terytorialne Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii stanowi teren całej guberni siedleckiej a więc powiaty: siedlecki, węgrowski, sokołowski, bialski, konstantynowski, włodawski, radzyński, łukowski, garwoliński.

Na granice terytorialne Siedleckiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii składa się teren powiatu siedleckiego, gminy: Wiśniew, Wodynie, Domаницe, Żeliszew, Zbuczyn, Krzesk Królowa Niwa, Krzeslin, Mordy, Niwiski, Pióry, Skórzec, Skupie, Starawieś, Tarków, Czuryły, Jasionka.

W powiecie węgrowskim, gminy: Borze, Wyszaków, Grębków, Kamienczyk, Korytnica, Łochów, Miedzna, Osówno, Prostyń, Ruchna, Sadowne, Sinołęka, Starawieś, Stoczek, Czarnogłów, Jaczew.

W powiecie sokołowskim, gminy: Wyrozęby, Grochów, Dębe Nowe, Kowiesy, Korczew, Kosów, Kudelczyn, Olszew, Repki, Sabnie, Sterdyń, Jabłonna.

Granice terytorialne Bialskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii składają się z powiatów: bialskiego, konstantynowskiego i włodawskiego.

Powiat bialski tworzyły wówczas gminy: Dobrzyń, Zabłocie, Kobylany, Kodeń, Kostenowicze, Kostomłoty, Łomazy, Lubienka, Międzyłęś, Piszczac, Połoski, Rossosz, Sidorki, Sitnik, Sławatycze.

W skład powiatu konstantynowskiego wchodziły wówczas gminy: Bohuwały, Witulin, Chołowczyce, Huszlew, Zakanale, Kornica, Łosice, Łysów, Olszanka, Pawłów, Przesmyki, Rokitno, Swory, Chlebczyn, Czuchleby, Janów, a w skład powiatu włodawskiego, gminy: Włodawa, Wola Werszczyńska, Wyrki, Gąski, Grodziszczce, Dębowa Kłoda, Krzywowierzba, Opole, Ostrów, Romanów, Sobibór, Turna, Tyśmienica, Uścimów.

Na granice terytorialne Łukowskiego Powiatowego Zarządu Żandarmerii składają się: powiat łukowski (a w nim gminy: Białobrzegi, Wojcieszków, Gołębki, Gułów, Dębe, Kock, Krususy, Łuków, Mysłów, Miastków, Prawda, Radomyśl, Serokomla, Skrzyszew, Stanin, Trzebieszów, Tuchowicze, Ulan, Celiny, Jakusze), powiat garwoliński (a w nim gminy: Warszawice, Wilga, Wola Grębkowska, Górzno, Żelechów, Kłoczew, Łaskarzew, Maciejowice, Osieck, Pawłowice, Podlęż, Pszonka, Ryki, Sobienie – Jezioro, Sobolew, Trojanów, Ulenż), powiat radzyński - gminy: Biała, Brzozowy Kąt, Żelazna, Żerocin, Zagajki, Kąkolewnica, Lisia Wólka, Milianów, Miście, Sitno, Suchowola, Siemień, Thuszcz, Szostka, Jabłoń.

Struktura archiwalna zespołu

Typ kancelarii

System kancelarii w którym powstały akta żandarmerii zorganizowany był według wzorów kancelarii rosyjskiej. Zespół aktowy wytworzony został w języku rosyjskim przez aparat wykonawczy złożony z rosyjskiego personelu.

W kancelarii tej obowiązywał system spraw (děl) to znaczy dla każdej sprawy zakładano nową teczkę. Systemu tego przestrzegano skrupulatnie, jeżeli np. jedna teczka nie zdołała pomieścić całego materiału dotyczącego jednej sprawy, zakładano nową teczkę, która otrzymała ten sam numer i tytuł co teczka pierwsza i traktowana była jako część II tej sprawy. Wypadki takie są jednak sporadyczne na ogół nie zachodziła potrzeba zakładania drugich „części”.

Natomiast częściej spotyka się podział teczek na tomy: tom I „komitet-skoë”, tom II „narjad”, tom II „agenturneë”.

Do tomu I składano materiał ogólniejszy sprawy, a mianowicie referaty kopie odez w i proklamacji tych partii a zarówno zawiadomienia i doniesienia wyższych władz rosyjskich jak np. Departamentu Policji.

W „narjadach” gromadzono podobny co do treści materiał jak w tomie I z tym, że były to kopie, koncepty tych pism, jakie zarządy przesyłały swoim władzom i podwładnym.

W tomie III składano protokoły agentów i doniesienia osób cywilnych na określony temat. Zaznaczyć trzeba, że tomy te miały wspólny tytuł i wspólną sygnaturę.

Podział na opisane wyżej grupy spotyka się przeważnie przy aktach dotyczących partii politycznych. System „spraw” miał swoją dodatnią stronę, którą stanowiło ścisłe łączenie z sobą akt tej samej sprawy. Stronę ujemną mogło stanowić nadmierne rozrastanie się liczby teczek, a stąd trudności w odszukaniu potrzebnego aktu. Zachodziła więc potrzeba opracowania pomocy ewidencyjnych. Pomoce te nie zachowały się jednak przy zespole.

Na podstawie fizycznej strony akt (pieczętek, adnotacji) daje się stwierdzić istnienie dziennika pism wchodzących. Dziennik ten zawierał: numer kolejny, daty otrzymania pisma, wyszczególnienie nazwy urzędu lub osoby od której pismo wpłynęło. Pisma wchodzące w skład sprawy wpisywano do spisu wewnętrznego na początku teczek tzn. „opisi bumagom naochodiamščemsja wsjem děl”. Zakładano też specjalne książki spisów tzn. książki po opisi dělom”. Było tu wpisywane każde pismo stające się zaczątkiem jakiejś sprawy, każda sprawa otrzymywała tu nr kolejny, ten kolejny numer wyjęty z „knihi po opisi” otrzymywałateczka zawierająca sprawę.

Sprawy numerowano w układzie chronologicznym.

Numerację spraw zamykano z końcem każdego roku kalendarzowego, tzn. że każdego roku rozpoczynano numerację spraw od nr „1”. Sprawy zakończone oddawano do archiwum, sprawy nie zakończone pozostawiano do prowadzenia na rok następny. Spraw, które pozostawały w registraturze nie przesygnowywano pozostawiając te sygnatury jakie otrzymała sprawa w chwili rozpoczęcia. Przy sygnowaniu spraw nie uwzględniano podziału na II wydziały. Sprawy sygnowano systemem numerus-curens tak jak one nąpływały do urzędów.

Spotykane w inwentarzach kilka takich samych sygnatur powstało na skutek:

- 1) nieprzesygnowywania spraw nie zakończonych w ciągu jednego roku i pozostawionych na rok następny, (np. sprawa która w 1907 r. miała nr „1” jeżeli nie została zakończona w 1907 r. przechodziła pod numerem „1” na rok następny), z kolei sprawa zaczęta i skończona w 1908 r. też miała numer „1”;
- 2) podziału tej samej sprawy na trzy tomy (I komitetskoe, II narjad, III agenturnoe), które również miały ten sam numer;
- 3) podziału spraw na dwie części o tym samym numerze. W ten sposób powstać mogło aż sześć takich samych numerów.

W sytuacji takiej jak omówiona w p. „1” należałoby za kryterium rekonstrukcji układu akt wziąć rok rozpoczęcia sprawy, ale przecież sprawa nie zakończona np. w 1907 r. liczyła się jako pozycja w układzie akt za rok 1908 jest ona bowiem zgodna z registraturalną rzeczywistością akt w układzie rocznym.

Zawartość aktowa

Materiał zawarty w omawianych aktach stanowi punkt wyjściowy do badań nad historią polityczną Podlasia w latach 1876–1915. Materiały te wielostronnie charakteryzują działalność władz zaborczych, dają obraz walk społeczeństwa polskiego z caratem, zarówno walk narodowo-wyzwoleńczych jak i społecznych. Odtwarzają układ sił w społeczeństwie, wskazują na rolę partii, organizacji i związków, na żywiołowość wydarzeń rewolucyjnych w latach 1905–1907, na udział przedstawicieli różnych klas społecznych w tych wydarzeniach, na metody walki władz carskich z rewolucją.

Różnorodność i bogactwo materiałów faktograficznych zawartych w zespołach zostanie przedstawiona wg pewnych grup tematycznych:

- 1) Zagadnienie walk narodowo-wyzwoleńczych;
- 2) Zagadnienie walk społecznych (ruch robotniczy) rewolucja 1905–1907;
- 3) Zagadnienie partii politycznych, związków i organizacji.

1. Zagadnienie walk narodowo - wyzwolenicznych

Akta Zarządów Żandarmerii wykazują, że ani klęska powstania styczniowego, ani represje ze strony caratu nie zdołały stłumić w narodzie myśli o niepodległości kraju. Nie należy jednak w aktach do roku 1904 spodziewać się źródeł wielkiej wagi o wielkich wydarzeniach politycznych, będą to raczej epizody tej utajonej walki o odzyskanie wolności Polski. Liczne teczki zatytułowane „o politicěskoj blagonaděžnasti raznych lic”, „o licach sostojaščich pod nadzorem”, „o proišestwjach političeskogo charaktěra” mówią o rozpowszechnianiu literatury zabronionej przez cenzurę, o kontaktach z emisariuszami, o obchodach rocznicy powstania styczniowego. Bogaty zestaw źródeł znajdujemy do historii likwidacji unii. Materiały te należy też wykorzystać do zagadnień walk narodowo – wyzwolenicznych, gdyż chłop polski łączył religię z narodowością, broniąc się przed prawosławiem, bronił się przed wyrzeczeniem polskości. Problem narodowościowy odżył w latach 1905 – 1907. Podjęły go wówczas żywioły rewolucyjne. Doniesienia żandarmów, doniesienia agentów, raporty o demonstracjach i wiecach, o tajnych zebraniach i toczonych tam dyskusjach wskazują na narodowy aspekt walk rewolucyjnych. Potwierdzają to kopie a często oryginały rezolucji i odezw strajkujących. „Szkoła powinna być polska, język administracji powinien być polski” – domagają się w swojej odezwie strajkujący uczniowie Gimnazjum Męskiego w Siedlcach. Idee narodowo-wyzwoleńcze szły z dwóch stron: z jednej strony od ugrupowań narodowych, a z drugiej zaś strony od czynników rewolucyjnych. Pamiętać trzeba, że korzystanie z materiału aktowego do zagadnień narodowo-wyzwoleńczych, jest możliwe przy pewnym przygotowaniu, akta bowiem abstrahując od tendencyjności

ich twórców są dość trudne przez wspomnianą złożoność problemu, ich wartość należy konfrontować z osiągniętymi już wynikami badań, inaczej interpretacja źródeł może wypaść niewłaściwie.

2. Zagadnienia walk społecznych

Zagadnienie ruchu robotniczego jest najobszerniej reprezentowane w aktach z okresu rewolucji 1905-1907. Zestaw źródeł wcześniejszych jest uboższy i ze względu na skąpy stan liczebny akt i ze względu na charakter zawartego w nim materiału. Są to przeważnie rejestry i raporty agentów o podejrzanych lub skazanych za działalność polityczną. Często źródło nie podaje charakteru tej działalności. Są też takie sprawy, jak kolportaż nielegalnej literatury czy ulotek o charakterze radykalnym.

Akta z okresu rewolucyjnego notują cały kalejdoskop wydarzeń rewolucyjnych rozgrywających się w Siedlcach i na terenie całej guberni siedleckiej.

Są to raporty, doniesienia, protokoły, zawiadomienia, wyjaśnienia naczelników powiatowych zarządów żandarmerii, oficerów i podoficerów będących na uczastkach, protokoły agentów i doniesienia osób cywilnych, postanowienia naczelników w sprawach mających charakter polityczny, rejestry osób aresztowanych z podaniem danych personalnych, rodzaju przestępstwa politycznego a często charakterystyki poprzedniej działalności tych osób.

Na uwagę zasługuje korespondencja z Prokuraturą Sądu Okręgowego, z Generał-Gubernatorem Siedleckim, ze Strażą Ziemską, z żandarmerią forteczną, z Urzędem Policmajstra m. Siedlce.

Szczególnie ważnego materiału dostarcza korespondencja Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii z Departamentem Policji i z Warszawską Ochroną.

Depesze, okólniki, zarządzenia wzmoczenia czujności wskazują na przesłach władz carskich przed sytuacją rewolucyjną. Społeczność rosyjska organizuje się w partie, które za cel mają przeciwdziałanie rewolucji, taką była powstała 1905 r. Siedlecka Rosyjska Partia¹³.

Omawiane akta dostarczają materiału do strajku powszechnego w Siedlcach, do starć zbrojnych z policją, do strajku robotników, w tym strajku robotników szrotkarzy w Międzyrzeczu, strajku w cukrowni Elżbietów pow. Sokołów, młynach itp. Obok tych danych akta dają obraz demonstracji i obchodów święta 1 Maja, napadów bojówek na stacje, kasy miejskie, banki, urzędy gminne i powiatowe, celem niszczenia dokumentów i zdobycia pieniędzy dla strajkujących, zbiórek organizowanych przez partie na cele strajkowe, organizowania pomocy dla więźniów politycznych. Liczne do-

¹³ APS, Akta Siedleckiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii, sygn. 116.

niesienia mówią o walce toczonej na wsi, o samowolnym wypasie bydła na pastwiskach dworskich, o protestach przeciwko poborowi do wojska carskiego, o kolportażu odezw i ulotek rewolucyjnych. Znajduje się tu materiał o rewolucyjnych nastrojach wśród wojska, o działalności WRO, o dostarczaniu broni rewolucjonistom oraz o niezadowoleniu z istniejącej dyscypliny. Ponadto znajduje się tu materiał wskazujący na walkę caratu z żywiołem rewolucji a również materiał o wyborach do Dumy i związanych z tym nastrojach wśród społeczeństwa.

Materiału do walk caratu z rewolucją szukać należy nie tylko w latach rewolucyjnych ale i późniejszych, szczególnie nasilenie tych spraw przypada na lata 1908 – 1909. Akta z lat porewolucyjnych zawierają również ciekawy materiał do zagadnienia ruchu robotniczego. Odtwarzają nastroje społeczeństwa w chwili wybuchu I wojny światowej. Ponadto znaleźć tu można materiał do tajnego nauczania.

3. Zagadnienie partii politycznych, związków i organizacji

Materiał do historii partii, związków i organizacji wskazują same tytuły teczek. Ponadto materiału tego należy szukać w aktach omawianych w obydwu grupach zagadnień, zależnie od programu partii, bowiem partie kierowały walką rewolucyjną i narodowo-wyzwoleńczą. Najwięcej przekazów źródłowych dostarczają akta o likwidacji danej partii. Znaleźć tu można charakterystykę działalności partii, jej program, skład klasowy i liczebny, dane personalne działaczy. Obok materiału do działalności partii na terenie guberni siedleckiej, znajdują się referaty i zawiadomienia władz zwierzchnich (Departamentu Policji). Spotyka się w aktach obszerny materiał do takich partii jak PPS-Frakcja Rewolucyjna, PPS-Lewica, Narodowa Demokracja, Bund, Poalej-Syjon, Chojwe-Syjon, Socjalistyczna Robotnicza Partia (Sierp), WRO, Anarchiści-Komuniści, Liga Niezawisłości Polski, Rosyjska Socjał-Demokratyczna Partia, Social-Rewolucyjna Organizacja, Narodowy Związek Robotniczy, Polski Związek „Ludowcy”, Polski Narodowy Związek Chłopski, Partia „Terytorialistów” itp.